

İMAM ŞÂFİİ:

ÂLİM VE VELİ

KECİA ALİ

VakıfBank Kültür Yayınları: 0156
Tarih: 043

İMAM ŞÂFİİ:
ÂLİM VE VELİ
KECİA ALİ

Özgün adı
Imam Şafî'i:
Scholar and Saint

Türkçesi
Mehmet Ali Okan Doğan

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kitap Editörü
M. Halit Çelikyön, Furkan Demir

Son Okuma
M. Halit Çelikyön

VakıfBank Kültür Yayınları
Büyükdere Caddesi
No: 97 – Kat 4
Şişli 34394 İstanbul
Telefon: 0 212 354 5730
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2022

ISBN 978-625-7447-71-3

*Kitabın Türkçe yayın hakları AnatoliaLit
Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek
şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar
dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla
çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve
mali hakları saklıdır.*

*This translation of Imam Şafî'i:
Scholar and Saint is published
by VakıfBank Kültür Yayınları by
arrangement with Oneworld Publications.*

Baskı
Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi
Çakmak Caddesi B Blok No: 29/1/1
Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Temmuz 2022

İMAM ŞÂFİÎ: ÂLİM VE VELİ

KECİA ALİ

TÜRKÇESİ

MEHMET ALİ OKAN DOĞAN

KECİA ALİ

1972 yılında Boston'da doğdu. İlk gençlik döneminde İslam'ı seçti. Stanford Üniversitesi'nde Tarih ve Feminizm Çalışmaları alanlarında eğitim gördükten sonra Duke Üniversitesi'nde Din alanında doktora yaptı. Çalışma alanları İslam, cinsiyet ve etik olan Ali, 2006'dan bu yana Boston Üniversitesi Din Bölümü'nde öğretim üyesidir. Brandeis ve Harvard Üniversitelerinde araştırmalarda bulunmuştur. İslami gelenek ile ilgili çalışmaları modern öncesi fıkıh, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve biyografi alanlarına odaklanır. *İmam Şafi'i: Scholar and Saint*'in (İmam Şâfiî: Âlim ve Veli) yanısıra *Sexual Ethics and Islam* (Cinsel Ahlak ve İslam) kitabı Türkçe'ye çevrilen yazarın başlıca eserleri şunlardır: *Marriage and Slavery in Early Islam*, *The Lives of Muhammad*, *Human in Death: Morality and Mortality in J.D. Robb's Novels*.

MEHMET ALİ OKAN DOĞAN

1985'te Ankara'da doğdu. Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi bölümünden mezundur. 2011'den beri sosyal bilimlerin çeşitli dallarında kitap, makale ve belge çevirileri yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	13
Giriş	15

1

ARAP YILLARI

Şâfiî'nin Ataları	26
İlk Eğitim	29
Çöl Gezintileri	31
Medine Seyahati	33
Sözlü Gelenek, Yazılı Gelenek	34
Mâlik ve Hadis	36
Yemen ve Irak	40
Alevi Bağlılıklar ve İsyan	42
Yemen ve Yahyâ b. Abdullah	47
Irak'ın Fikhi Manzarası	49

2

TALEBEDEN ŞEYHE

Irak'a Dönüş	60
Mısır'a Doğru	62
Şâfiî Mezhebi	65
Çatışma ve Yüzleşme	69
Şâfiî'nin Vefatı, Cenazesi ve Defni	71
Şâfiî'nin Vasiyeti	72
Şâfiî'nin Mali Profili	78

FIKİH TEORİSİ I: RİSÂLE, SÜNNET VE HADİS

Şâfiî'nin Kitapları	83
Bir Metin Olarak <i>Risâle</i>	85
<i>Risâle</i> 'nin Kilit Fikirleri	89
[Hz.] Peygamber'in Ortaya Koyduğu Örneklik	91
Şâfiî'nin Düşüncesinde Hadis	94
Vahiy Olarak Sünnet	95
<i>Beyânın</i> Çeşitleri	98
Kaynakların Güvenilirliği	101
Metinler Arasındaki Anlaşmazlıklar	103
Teknik Lügatçe, Dilsel Muğlaklık ve Arapça	105
Arap Dili	108

FIKİH TEORİSİ II: KIYAS, İCTİHAD VE İCMA

<i>Kıyas ve İctihad</i>	112
İcma	114
Fıkıh ve Kelam	118

ÜMM VE FÜRÛ FIKİH

Ümm'ün Metin Olarak Tarihi	124
Ümm'ün Tarihteki Seyri	126
Hermenötik Stratejiler	127
Karşılaştırmalı Bakışla Ümm'deki Fıkıh	130
Fıkhi İhtilaf ve Şâfiî'nin Kısa Risaleleri	135

Nevi Şahsına Münhasır Doktrinler: Lafızcılık veya “Düz Anlam” Yorumlayıcılığı	138
Şâfiî Mezhebi	140

6

VELİ OLARAK ŞÂFİÎ

Hürmet ve İnşa	151
Şeyhten Veliye	155
Menakıpnameler	160
Sonuç	163
Ek Okumalar	169
Kaynakça	173
Dizin	185

“Biyografiler, teyit edilebilir bilgilerle doludur; ama aynı zamanda eksiklikler, boşluklar, kayıp deliller, kişiden kişiye aktarılırken kaybolan, inandırıcılığını kaybeden ya da süreç içerisinde şekil değiştiren bilgi ve malumat gibi orada olmayan şeylerle de doludur. Biyografiler, tıpkı yaşamlar gibi tartışmaya açık şeylerden –yadiğârlar, tanıklıklar, versiyonlar, yazışmalar, doğrulanamayanlar– oluşurlar.”

Hermione Lee, *Virginia Woolf’un Burnu*

“Biyografinin ... bir kurmaca türü olduğu o kadar eski bir hakikattir ki ancak gönüllü bir kültürel unutkanlık böyle bir hakikati yeniymiş gibi gösterebilir.”

Marjoire Garber, ed. Mary Rhiel ve David Suchoff,
Biyografinin Ayartmaları

ÖNSÖZ

Vincent Cornell 1997’de bir lisansüstü seminerinde beni Şâfiî ve *er-Risâle*’siyle tanıştırdı. İlk sayfada aşk değildi bizimkisi. Ancak bu seriye bir biyografiyle katkı sunmaya davet edildiğimde; hiç tereddüt etmeden fûrû fıkıh hakkında yazdıklarıyla beni evlilik üzerine araştırma yapmaya yönlendiren ve hayatı hakkında neredeyse hiçbir şey bilmediğim Şâfiî’yi önerdim. O günden itibaren Emad Adly, Jonathan Brockopp, Ahmad El Shamsy, Kevin Jaques, Joseph Lowry, Christopher Melchert, Kevin Reinhart ve David Vishanoff benimle Şâfiî’nin fikirlerini, eserlerini ve karmaşık hayat hikâyesini tartıştılar, önemli kaynaklar önerip yayımlanacak eserleri paylaştılar. Bu kitabın kaynakçası eksik de olsa benim onlara olan borcumu gösterir. Patricia Crone, Anver Emon ve *Oneworld*’ün anonim bir editörünün tüm metne ilişkin esaslı ve dikkatli yorumları beni hata yapmaktan ve yanlış yargılarda bulunmaktan korudu. *Oneworld*’den Paul Boone çok sayıda gecikmeye rağmen projeye öncülük ederken Sophie Richmond da titiz bir şekilde metnin okumasını yaptı. Bu insanların hiçbiri, az sayıda olduğunu umduğum hatalardan ya da eksikliklerden sorumlu değildir, onlar olmasaydı eminim çok fazla hata olurdu. Ayrıca anlaşılması güç Oryantalist yayınların peşine düşerek bir kule hâline gelen fotokopileri düzene sokan asistanım Matthew Pierce’a da teşekkür borçluyum; Emine Fetvacı muhteşem bir illüstrasyon temin etti; Mara Worle ve Amy Ragy Şâfiî’nin türbesini ziyaret ettiğim sırada Kahire’de beni ağırladı. Boston-Wayland

İslam Merkezi'nden Mâlik Khan, dikkatimi faydalı bir makaleye çekmekle kalmayıp 2007 ramazanındaki bir toplantıda Şâfiî'nin düşüncesi üzerine konuşmam için beni davet etti. Bu kitap, Allah'ın rızasına göre yaşamak için ortak bir çaba gösteren, bunun neyi gerektirdiği konusunda fikir ayrılıklarına –bazen derin– düşen, bu topluluğun üyelerine ithaf edilmiştir.

GİRİŞ

Müslümanlar nasıl yaşamalı? Allah'ın kanunları (God's law) çerçevesinde. Peki, bir kimse Allah'ın kanunlarını nasıl bilebilir? Her şeyden önce Kur'an yoluyla. Fakat Kur'an, kapsamlı olsa da her şeyi eksiksiz bir biçimde içermediğinden insanlar tamamlayıcı bir rehberliğe ihtiyaç duyarlar. En yaygın şekilde kabul gören tamamlayıcı rehberlik kaynağı, [Hz.] Muhammed'in ortaya koyduğu model, yani *sünnettir*. Allah'ın kelamını tebliğ etme rolünün ötesinde, bir insan ve örnek bir topluluğun önderi olması bakımından [Hz.] Muhammed'in davranışları da bir ağırlığa sahiptir. Ölümünden sonraki birkaç yüzyıl içinde sözleri ve fiillerine dair rivayetler –*hadisler*– vaazlarda, ahlak eğitiminde, kutsal kitabın yorumlanmasında ve –anlatacağımız hikâyenin amaçları bakımından en önemlisi– kanun yapımında hayati bir rol oynar hâle gelmiştir. Nebevi sünnet, fıkhıdaki merkezî rolünü büyük ölçüde Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'nin çalışmalarına borçludur. Şâfiî İslam hukukunun teşekkül ettiği dönemde, 150/767-204/820 arasında yaşamış, Allah'ın insanlığa gönderdiği mesajdan amele dair hükümlerin nasıl istinbat edileceği sorusuyla meşgul olmuştur. Sünni düşüncüyü bin yıldan uzun bir süre boyunca şekillendiren ve artık bugün etrafı sarılmış olan Kur'an-sünnet birliğine, büyük ölçüde onun entelektüel emeğinin ürünüdür. İslam hukukunu anlamak için onun düşüncelerini ve etkisini anlamak elzemdir.

Yakın bir geçmişe kadar yaygın kabul şuydu: Şâfiî'nin fıkıh usulü üzerine yazdığı eseri *er-Risâle*, çağdaşlarının malul olduğu dikotomik düşünce yapısına çözüm getiriyordu. Bu bakış açısına göre Şâfiî'nin çağdaşları Ehl-i hadis ve Ehl-i rey olarak çaresizce bölünmüştü. Sıklıkla Medine'yle ilişkilendirilen ilk gruptakiler, [Hz.] Peygamber'in ve onu şahsen tanıyan sahabelerin ortaya koyduğu teamül (precedent) sıkı sıkıya tatbik etme kararlılığında idiler. Irak'la ilişkilendirilen ikinci gruptakilerse akılla gerekçelendirilen görüşü, *reyi* savunuyor ve hüküm verişte şahsi takdir hakkına müsaade ediyorlardı ki bu bazılarının gözünde, kesinlikle yorum kargaşasına sebep olacak bir yoldu. İhtiyaçların dayattığı rekabetin hem dinî kaynaklara saygılı ve öngörülebilir kaideler koymayı hem de hızla genişleyen Abbâsî İmparatorluğu'nda değişen yaşam koşullarına cevap vermeyi gerekli kıldığı göz önünde tutulduğunda iki yol da savunulabilir değildi. Noel Coulson'ın abartılı fakat anılmaya değer tabiriyle “zamanının *deus ex machinası*” olan Şâfiî bu açmazı, vahyolunmuş metinlere tam itimat ile kıyasın (analogical reasoning) sınırlı bir şeklini bir araya getirerek çözdü (Coulson 1964, 53). Şâfiî'nin Ehl-i rey ile Ehl-i hadis arasında ördüğü düşünülen cesur sentez, “şüphesiz biricik, en büyük fakih” ve “Allah'ın İslam hukukuna lütfu” gibi övgülere mazhar olmasını sağladı.

Bu kitap biraz farklı bir hikâye anlatıyor. Şâfiî'nin bir bakıma uzlaştırmacı olduğu ve onun fıkıh teorisinin İslam düşüncesinin gelişimine büyük bir etki bıraktığı doğru. Gelgelelim Şâfiî'nin İslam düşüncesine olan en hayati katkısı ders kitaplarının

* Makineden [gelen] tanrı. Tabir, tanrıları oynayan aktörlerin bir makine kullanılarak sahneye indirildiği antik Yunan tiyatrosunun geleneklerinden türetilmiştir. Hikâyede çözümsüz görünen bir sorunun beklenmedik ve olağanüstü bir biçimde çözülmesi için kullanılır.

ona izafe ettiği dört kaynaklı fıkıh teorisi (Kur'an, peygamber sünneti, ilâhî metinlere sıkıca bağlı akıl yürütme anlamındaki *kıyas* ve *icma*) değildi. Zaten ortaya koyduğu fıkhi mimarinin görünümü bundan biraz farklıydı da. Üstelik gelenekçi Medine'yle akılcı (rationalist) Irak'ın karşıtlığı hikâyesi de sorunluymdu. Medinelilerin de akıllarını kullandığını ve Iraklıların da tarihî teamüllere (precedent) başvurduğunu görmezden geliyordu bu hikâye. Üstelik Mekke, Medine, Irak ve Mısır'da serpilip gelişen ve otorite, teamül (precedent), insan aklı konularında farklı görüşlere sahip tartışmacı âlimlerin teşkil ettiği geniş ağı da gölgede bırakıyordu.

Şâfiî birbiriyle savaşıyan iki hizip arasında kalıcı bir uzlaşma sağlamaktan ziyade, bir dizi farklı hocadan ve farklı düşünce akımlarına olan nüfuzundan beslenerek kendi fıkıh teorisini ortaya koymuştur. Şâfiî toplumsal duyarlılıklara dayanma ve vahiyden bağımsız bireysel akıl yürütme eğilimlerinin her ikisini de eşit derecede ikna edicilikten uzak bularak reddediyordu. Şâfiî bunların yerine gramercilerden [nahivciler] teknik terimleri kelamcılardan ise cedeli stratejileri ödünç alır. Başka fakihlerle zaman zaman düşmanca tartışmalara girmiştir. Muhatapları onu fikirlerini açıklamaya zorlamış, böylece devrin fıkıh ilminin geniş parametrelerinin şekillenmesine yardımcı olmuşlardır. Benim bu kitaptaki temel amacım, onun fıkıh faaliyetinin ve bu faaliyetin yazılı izlerinin ayrıntılı bir açıklamasını ve analizini yapmaktır. Yani Şâfiî hangi tartışmalara müdahil oldu? Ne tür argümanlar kullandı? Bu argümanlar ne derece başarılıydı? Meslektaşlarının içine düştüğü metodolojik ikilemlere karşı hangi çözümleri öne sürdü? Kendisi hükümler verirken bu çözümleri tatbik etti mi? Ve onun fıkhi düşünceleri Allah'ın ve insanlığın doğasına dair daha kapsamlı kavramlarla ve bunlar arasındaki özel ilişkilerle nasıl iç içe geçiyordu?

Şâfiî, fikhî toplumsal ve kozmik düzen açısından hayati önemde görüyordu. Her Müslümanın en aslî yükümlülüğü Allah'a itaat etmek olduğundan o, fikhî Müslüman yaşamının tam kalbine yerleştirmişti. Fıkıh ile doruğa ulaşan Allah'ın muradı, sırf insan uğraşları içinde değil ilahî uğraşlar içinde de en tatminkâr ve önemli olanıydı: Nitekim insanlar kulluk görevlerini fıkıh aracılığıyla yerine getirirler. Şâfiî'nin fikhî görüşleri bu kitabın merkezinde yer alıyor, ancak bunun dışında hayatının ve bir ölçüde ölümünden sonraki hayatının özetini de veriyorum. Şâfiî, ölümünden sonra bir fıkıh mezhebinin "imam"ı (patron saint) hâline geldi. On iki asır geçmesine rağmen hâlâ yoğun ilgi ve hürmete mazhar bir figür olmaya devam ediyor. Mısırlılar akın akın mezarını ziyaret ediyor ve dilekçe yazarak kendi işlerinde onun himmetini istiyorlar. Dünyanın en büyük Müslüman nüfusa sahip ülkesi olan Endonezya'da, adıyla anılan fıkıh mezhebi hâkim konumdadır ve Endonezce yazılmış biyografileri kitapçı raflarını süslüyor. İnternet onun hakkındaki sohbetleri globalleştiriyor. İngilizce ve Arapça yayın yapan iki dilli internet siteleri okuyucularını en sevdikleri Şâfiî şiirlerini göndermeye davet ediyor. Tasavvuf, türbe ziyareti ve daha pek çok konu hakkında internetteki hararetli tartışmalarda Müslümanlar onun fikirlerini seferber ediyorlar.

Böylesi bir bağlılığı kendisinde toplayan; bu kadar insanın, otoritesini arkasına almak için uğraştığı bu adam kimdi? Şâfiî'nin hayatına dair bütün anlatılar, mecburi olarak pek çok ayrıntıyı muğlak bırakır. Fakat hayatının biyografik anlatımları ender bulunduğundan değil bu, aksine bunlardan bolca vardır; fakat bu anlatımlar mahrem ayrıntılarla çok az ilgilidir; bu yüzden ev hayatına dair bilgimiz, dört çocuğuna ve bunların iki annesine ilişkin kısa bulgularla sınırlıdır. Kariyerine ilişkin çok daha kapsamlı bilgiye sahibiz: hocalarının ve öğrencilerinin isim-

leri, ders verdiği yerler, yazdığı kitaplar. Ancak mesleki yaşamına dair kaynaklar da basmakalıp ifadelerle dolu ve evliya menakıpnameşi üslubunda olduğundan bunları tartmak zorlaşır.

Şâfiî hakkındaki bilgimiz iki tür kaynaktan gelir. Birincisi, müslümanlara özgü bir tür olan *tabakatlardır*. Bu biyografik söz-lükler mesleklerine, soylarına, memleketlerine veya başka tanımlayıcı özelliklere göre seçilmiş kişileri alfabetik sırayla ya da nesle göre sıralayarak haklarında özet bilgiler verir. Tabakatlardır bilgiyi tanınmış otoriteler üzerinden aktarır, bilgilerin güvenilirliğini de sahih aktarım süreçleri aracılığıyla kanıtlar. Fakat malzemenin kendisi şeffaf olmaktan uzaktır. Tabakat derleyicileri maddele-ri yazarken son derece serbest davranmış; neyi dahil edip neyi dışarıda bırakacaklarına, hikâyeleri nasıl çerçeveleyeceklerine kendi başarılarına karar vermişlerdir. Bir kimsenin itibarını artırmaya çalışırken rakibinin başarılarını azımsayabilir veya rakibe saldıracırlar. İkinci kaynak türü daha da çarpıktır: Önde gelen figürlerin faziletlerine hasredilen *menakıpnamelere*. İçerikleri zaman içinde değişse de menakıpnamelere, tek tek yaşantıları anlatmaktansa sıklıkla bazı beylik motifleri yeniden üretirler; ele aldıkları kişilerin psikolojik açıdan isabetli portrelerinden ziyade Dr. Johnson'ın "evrensel methiyesine" benzeyen şeyler ortaya çıkarırlar. Gerçi olgulardan tamamen yoksun da değildirler; aksine, olgularla doludurlar! Ancak olgusal güvenilirlik bu eserlerin asıl amacı değildir.

Kaynakların bu zor tabiatı nedeniyle Şâfiî'nin hayat hikâyesini inşa etmeye çalışan günümüz Batı kaynaklarının en başına bir not düşülmesi âdettendir. W. Heffening, "hayatının etrafında büyük bir efsane kütlesi büyümüştür," diye nüktedan bir giriş yapar *Encyclopedia of Islam*'da, "ve gerçek tarihsel malzemeyi ayıklamak zordur." Müritlerinin abartılarını bir tarafa ayırılım desek bile geleneksel kaynaklara bel bağlanamaz. Bu kaynakların

yazarları, postmodern dönüşü (postmodern turn) yüzlerce yıl önceleyecek şekilde, çeşitlemeleri ve çelişkileri düzeltip çizgisel bir anlatım ve tutarlı bir portre sunmayı reddederler. Daha da sorunlusu, “gerçek tarihsel malzeme” bile en temel olguların birbiriyle çatışan versiyonlarının bulunmasıdır.

Şâfiî'nin biyografisini yazanların mutabık olduğu pek az şey vardır: Şâfiî, [Hz.] Peygamber'in kabilesine mensup bir Arap'tır; çocukluğunu Arap yarımadasında geçirmiştir; Mekte ve Medine'de tahsil görmüş, Irak'ta okumuş, ders vermiştir; nihayetinde Kahire'ye taşınmış, burada ders vermiş, görüşlerini geliştirmiş, vefatının ardından buraya defnedilmiştir. Hayatına dair geri kalan şeylerin tamamına yakını tartışmalıdır, bilhassa da yaptığı seyahatlerin kronolojisi. Doğum yeri kesin değildir, annesinin soyu tartışmalıdır. Büsbütün uydurulmuş değilse Yemen'deki geçici ikameti, tahsile, çalışmaya veya isyan çıkarmaya tahsis edilmiş olabilir. Mısır'da iki ayrı dönemde mi kalmıştır yoksa tek dönem mi, belirsizdir. Ölümü ya hastalıktan olmuştur ya da bir guruhun şiddeti sonucu. Her ihtimali dikkatlice değerlendirmek bir tarafa, bütün varyantları sıralamak bile devasa bir çalışma gerektirir. Biyografik ayrıntılar üzerindeki anlaşmazlıklar küçük bir uzman kadrosunu tamamen meşgul edip onları şaşırtmaktadır. Ancak bunların genel okuyucu için çok ilgi çekici olmaması sebebiyle aşağıda bazı yerlerde sadece bana en muhtemel görünen hikâyeyi sundum. Bazı yerlerde ise destekleyici kanıtların bir kısmıyla beraber muhtemel güzergâhları gösterdim. O kanıtlara gelirse kimse kaynakların güvenilirliği probleminden salimen kurtulamaz ama ben söyleyebileceklerimden çok daha azını söyledim. Müslümanların biyografik kaynaklarında Şâfiî'nin tâbi tutulduğu muamelenin değişimine dair bir çalışmayı hepimiz hâlâ bekliyoruz. Alandaki çalışmaların genel eğilimi, biyografik metinleri (ve kronikleri) tarihi olgularla dolu

bir bilgi havuzu olarak kullanmaktan ziyade, bunların karmaşık yapısını ve ima ettiği mesajları belirlemek olageldi. Her şeye rağmen, Şâfiî'nin yaşamına dair kaynaklar son derece tarafgir, derin çelişkilerle dolu ve çoğu zaman maksatlı olsalar dahi baştan sona kurmaca da değiller. Biliyoruz ki orada bir yerlerde bir adam var ve umuyorum ki ondan bazı kesitler göstermeyi mümkün kılmışlardır.